

PRAMENY NOVODOBÉHO POHLEDU NA CHUDOBU

„Mlavit-li se dnes v Evropě o chudobě, počátek 19. století bylo jistě na místě hovořit spíše o bídě. Bylo to období nízkých mezd a dlouhé pracovní doby. Lidé znatelně svoji soběstačnost a stali se závislí na trhu práce jako na jediném zdroji prostředků pro svoji obživu. Tento trh pro ně přitom ne vždy měl uplatnění.“

Již koncem 19. století se vedla diskuse o tom, jak se mění situace chudých ve srovnání s minulostí. Chudí chudnou, nebo se jejich postavení zlepšuje? Rada autorů dokládala na statistických údajích, že došlo k výraznému zlepšení v životě chudé populace. Industrializace znamenala vzestup celých sociálních kategorií k lépe placené práci a část pracující populace posunula do nižší střední vrstvy. Redukovala také počet zemědělských dělníků, tradičně nejhůře placených osob, a zvýšila tak příjmy nemajetných vrstev jako celku. Ale i ty nejnižší mzdy vzrostly. Znamenalo to zvýšení příjmů v populaci jako celku i diferencované zvýšení příjmů v jednotlivých profesních a sociálních skupinách. Himelfarbová (1992) uvádí, že podle některých pramenů se podíl rodin žijících pod hranicí existenčního minima snížil v Anglii z asi 30 % v polovině 19. století na asi 10 % před vypuknutím 1. světové války. Nebylo to jen zvýšení příjmů, co je chápáno jako zlepšení postavení chudých. Došlo ke snížení počtu pracovních hodin (což mimo jiné znamenalo opět nepřímé zvýšení příjmů).⁶⁷ Také bládina cen, včetně cen potravin, se snížila a ceny daleko méně než v předchozím období kolísaly.

Znamenalo to tedy růst kupní síly, příjmy rostly nejen nominálně, ale i reálně. Projevovalo se to nejen zvýšením spotřeby v nemajetných vrstvách, ale i tím, že se pro ně stala dostupnou část komodit, které byly ještě nedávno nevidaným luxusem. Konec 19. století je považováno

⁶⁷ Himelfarbová (1992) cituje editora časopisu Královské statistické společnosti z roku 1883, podle kterého ve většině odvětví vzrostla od roku 1836 do roku 1883 týdenní mzda nejméně o 20 %, ale často i o 50 % až 100 %, zatímco délka pracovní doby se snížila cca o 20 %. Výsledkem byl reálný nárůst příjmů o 70-120 %. V roce 1904 konstatuje Bowly, že v letech 1850-1885 vzrostly reálné mzdy téměř o 50 % a do konce století vzrostly o dalších 40 %. Analogicky hodnotí vývoj reálných mezd v uvedeném období i další autoři.

tak za rozhodující období, co se týče zlepšení výživy, a to nejen co do množství, ale i co do složení stravy. Připočítáme i efekty zlepšující se úrovně veřejných služeb: hygienické služby, lékařské péče, vzdělávání, pracovního zakonodárství (všechně úpravy pracovní doby) a zárodky sociálního státu (zejména vodovody a rozvody plynu, veřejné osvětlení, čištění ulic, budování parků, knihoven atd.). Nemusíme se dívat, že toto známo zlepšení životních podmínek – byl se na něm nepodílely všechny vrstvy stejnou měrou – odpovídá i pokles úmrtnosti a prodloužení délky života. Himelfarbová (1992) připomíná, že ke zlepšení podmínek života přispěla i veřejná doprava, umožňující nejen lepší pracovní mobilitu, ale i návštěvy přátel či příbuzných a dokonce i změnu způsobu trávení volného času.

Tyto údaje byly zpočtybňovány zejména marxisty, opírajícími se na jednu straně o Marxovu teorii absolutního zblácování proletariátu a na druhé straně o empirická zjištění, ke kterým dospěli konec konců i sociální reformátoři jako Booth a Rowntree. Touž, že na přelomu století žilo 30-40 % příslušníků nemajetných vrstev pod hranicí chudoby. „I když se chudí stávali méně chudými, byla tato změna malá ve srovnání s narůstajícím protikladem mezi bohatými a chudými“ (Galbraith, 1967:43). Představa, že se – při zlepšování výše zmíněných podmínek života nemajetných vrstev, zejména při růstu jejich příjmů – „chudí stávají ještě chudšími“, bývá chápána jako důsledek relativizace chudoby.⁶⁸ Na jedné straně je to spojováno s rostoucí diskrepancí mezi podmínkami a povahou lidí a mezi jejich rostoucími aspiracemi. Na druhé straně s vyšším růstem blahobytu u bohatých než u chudých. Obojí je spojeno s akcentem na subjektivní charakter chudoby. Na to upozornil již Tocqueville, podle kterého zvyšující se životní úroveň vede k růstu očekávání, která nemohou být nikdy plně uspokojena, což vyvolává nespokojenost a frustraci. Není to ani tak nespokojenost či frustrace z neuspokojivých životních podmínek, jako spíše z nemožnosti podílet se větší měrou na růstu blahobytu ve společnosti.

⁶⁸ Je jistě zajímavé, že chudoba byla „(znovu)objevena“ právě v tomto období zlepšujících se podmínek nemajetných. Motiv „chudých, kteří se stávají ještě chudšími“, je úzce spojen s konceptem relativní chudoby, a to i dnes (viz Townsend). Chudí se stávají ještě chudšími ve srovnání se standardem společnosti, neboť se stávají méně chudšími pomaleji, než bohatí bohatnou.

Friedrich Engels (1820–1895)

„Navzdorby dělník, másto aby se s pokrokem průmyslu pozvedal, klesá stále hlouběji pod úroveň životních poměrů své vlastní třídy. Dělník se stává pauperem a pauperismus vzrůstá ještě rychleji než obyvatelstvo a bohatství.“

(Kárel Marx, *Bedřich Engels: Manifest komunistické strany*. In: Marx, K., Engels, B.: *Vybrané spisy I*, SNPL, Praha 1954, str. 37-38)

Engels, i když se narodil v německém Porýní (jak jeho protivníci škodolibě připomínají, v rodině prosperujícího továrníka), prožil velkou část svého života v Anglii. Rodinné jmění a příbuzenské svazky mu umožnily nejen zajištění vlastního života, ale i podporu radikálněji smýšlejícího Karla Marxe. K Engelsovým dílům patří i „Postavení dělnické třídy v Anglii“, které uveřejnil v roce 1845. Empirická data, v této studii uváděná, jsou autentická, slouží však spíše jako ilustrace myšlenky než podklad pro její odvození. Je to více Marxeova myšlenka absolutního zbídačování dělnické třídy a širokých vrstev obyvatelstva než vlastní empirická data, co představuje osu této jeho práce. Přesto má Engelsův text, v kterém kombinoval ošité svědectví z průmyslového Manchesteru s materiálem vybraným z tisku, značný význam v dějinách myšlení o chudobě.

Engels vycházel z Marxeova předpokladu pauperizace (zbídačení) širokých vrstev jakožto nevyhnutelného zákona kapitalistické společnosti, která hodnotu pracovní síly tlačila na hranici prostředků nutných k holému přežití. Podle Marxe totiž jsou kapitalisté nuceni akumulovat, protože snaha o získání bohatství se stává sama o sobě konečným cílem a nikoliv jen prostředkem pro následnou spotřebu. Akumulace za účelem zisku má ovšem jeden nepřijemný důsledek: míru zisku snižuje. Nadhodnota je pak, řečeno Marxovými slovy (nikdy nešetřil vzletnými metaforami), zdáná z dělnické třídy zhoršováním jejich pracovních podmínek a snižováním ceny práce – což je umožněno existencí rezervní armády nezaměstnaných. Ta brání tomu, aby mzdy rostly nad existenční úroveň, a vede ke zbídačování dělnické třídy.

Engelsův text je tedy založen na chápání dělníků jako obětí kapitalistické industrializace a popisované podmínky jsou chápány jako důsledek polarizace společnosti na základě soukromého kapitalistického vlastnictví výrobních prostředků. To je podřízeno již v úvodu vylicením života společenských vrstev, z ulehč se formoval proletariát. Vznik proletariátu je z jedné strany vázán na zavedení strojů, z druhé

strany na soukromý charakter jejich vlastnictví. Obojí rozdělovalo obyvatelstvo do dvou protikladných táborů: na dělníky a kapitalisty. S industrializací klesá kvalita života (co se týče pracovní motivace i zájmu ze, pracovní doby, zdraví, intelektuálního a mravního stupně) spolu s dvěma procesy: 1. centralizací kapitálu a poklesem úrovně mezd⁶⁹ a 2. urbanizací. Oba procesy vedly ke vzniku velkých měst a právě v nich, když centralizace majetku dosahuje nejvyššího stupně, zamírají mravy a poměry „starých dobrých časů“.

Engels hodnotí situaci ve velkých městech jako důsledek a naplnění logiky fungování kapitalistické společnosti. Jsou to „*surová lhostejnost, bezcitná izolace každého jednotlivce na vlastní soukromé zájmy... je to stav otevřené vypovězení sociální války... v níž je kapitál, přímo nebo nepřímě vlastnictví životních a výrobních prostředků, zbraň*“ (Engels, 1950:41). Chudoba, která je průvodním jevem této situace, je akcentována jako absolutní chudoba a dramatický výraz nachází v přímě či nepřímě – skrze podvýživu („sociální vražda“) – smrtí hladem. Engels chápe tuto smrt de facto jako spíše marginální, její riziko však jako obecné.⁷⁰

To, co Engels popisuje jako jeden z prvních, je prostorová segregace chudoby, respektive pracujících vrstev (neboť chudoba s jistými výhradami s tímto vstivami ztotožňuje – či lépe řečeno, ztotožňuje tyto vrstvy s chudobou). Tato segregace je prvňm znakem a také handicapem chudých, neboť v segregovaném prostředí jsou životní podmínky sany o sobě deklasující. Nejen neklázněné ulice bez kanalizace, ale i špinavé a zchátralé a zároveň přepláňné byty bez většího vybavení. Nejen koncentrace chudých pracujících, ale i jejich promíšení z deklarovanými živly (žebračky, zloději, prostitutkami atd.). Chudoba je popisována jako deprivace – vedle výše uvedených nevýhod se na tom podepisují nízké příjmy a nedostatek věcí uspokojujících i ty nejzákladnější potřeby (podle Engelse většina živitelů chudých rodin má jen jeden oblek) – a je spojována s bezmocností.

Stejně jako později Booth konstatuje i Engels, že nízké mzdy a početná rodina jsou nejlepší vstupenkou mezi chudé a zárukou hladu i při

⁶⁹ I když v počátcích industrializace tomu tak nebylo, neboť „rychlý rozvoj průmyslu potřeboval ruce; mizná stoupala, a tak putovaly zástupy dělníků ze zemědělských oblastí do měst“ (Engels, 1950: 34).

⁷⁰ „Hladem umře ovšem vždy jenom tu a tam někdo, ale jakou záruku má dělník, že zítra nedojde na něho?“ (Engels, 1950:42).

plné zaměstnanosti (do určité míry jsou nízké mzdy důsledkem konkurence mezi dělníky). Způsob života v chudobě vede k vysoké nemocnosti a úmrtnosti. Nemí to jen otázka podvýživy, ale i špatné řešení, špatně stavěných a špatně udržovaných obydlí, kde ve špatné vlhkosti žije a spí mnoho osob v jedné místnosti. Alkoholismus, který později Booth nazývá mezi příčiny chudoby (a Rowntree mezi příčiny sekundární chudoby), chápe Engels realističtější spíše jako její symptom. „Všechny svody, všechna možná pokušení se tu spojíla, aby udělala z dělníků pijany. Kořalka je pro ně téměř jediným zdrojem radosti... Opilství tu přestalo být neřestí, za níž můžeme neřestného člověka činit odpovědným, stává se přírodním jevem, nutným a nevyhnutelným důsledkem určitých podmínek“ (Engels, 1950:107-108). Alkohol zahání únavu, dává zapomenout na nuzné prostředí, dává příležitost nasýt potřebu družnosti. Individuální charakteristiky chudých jsou z hlediska vzniku jejich chudoby pro Engelse vůbec irrelevantní. „Chyby dělníků dají se vesměs převést na nevázanost v počítečích, nedostatek předvidavosti a neschopnost podrobit se sociálnímu pořádku a vůbec neschopnost obětovat okamžitý požitek vzdálenější výhodě. Ale můžeme se tomu divit?“ (Engels, 1950:130).

Engelsova práce byla stejně ideologická jako empirická. Pracovala často s metaforami sice velmi suggestivními⁷¹, ale odražejícími spíše symbolicky vztah chudoby a bohatství než reálně postavení většiny popisované populace. Engels si je toho ostatně vědom:

„Nechci naprosto tvrdit, že všichni londýnští dělníci žijí v takové bídě jako uviděná tři rodiny; vím dobře, že zatímco jeden je takto šlapán společností, deseti se daří lépe. Tvrdím však, že tisíce pilných a pořádných rodin, mnohem poštěnějších, mnohem úctyhodnějších než všichni londýnští bohatí dohromady, jsou v takovém postavení nedůstojném člověka a že každý proletář bez výjimky, bez vlastní viny a přes veškeré úsilí může být postihnut stejným osudem.“ (Bedřich Engels: *Postavení dělnické třídy v Anglii*, Svoboda, Praha 1950, str. 47)

Engels si všimá, v realitě i v datech o ní (jeho práci bychom mohli podle dnešních metodologických hledisek do značné míry oprávněně chápat jako sekundární analýzu), mnohých věcí, které nabyly v po-

⁷¹ Viz například zmínka o právu první noci uplatňované továrníky vůči jejich dělnicím.

zdějším vývoji na významu. Ide zejména o řadu nevýhod, které chudoba s sebou nese. Engels například uvádí, že vzhledem ke své pracovní době a způsobu výplaty mzdy (v sobotu večer) nakupují dělníci až v době, kdy je nejlepší zboží z trhu pryč. Plastický popis důsledků chudoby je jisté Engelsovou předností a nelze ho jednoduše vinit ze zaujatosti. Konec konců využil v mnoha případech popisy jiných, zejména různých sociálních reformátorů. Jeho pojetí chudoby je ovšem v zásadě absolutní, zcela v intencích Marxova konceptu absolutního zbídačování dělnické třídy. Empiricky evidentní zlepšování životních podmínek Engels spojoval s dělnickou aristokracií, jejíž privilegované postavení kontrastovalo se zhoršujícím se postavením zbytku dělnické třídy. Tak jak se ovšem podmínky života širokých vrstev zlepšovaly až do té míry, že nezamedbatelná část dělníků sdílela stejný životní standard jako nižší střední vrstvy (když se nenaplnila vize o absolutním zbídačování populace), akcentovali marxisté relativní koncept chudoby. Podle něj se chudí stávají v průběhu industrializace relativně chudšími.

Charles Booth (1840–1916)

Charles Booth byl nejen výzkumník, ale i úspěšný obchodník a od roku 1885 člen Royal Statistical Society (Královské statistické společnosti). Himmelfarbová (1992) konstatovala, že právě on učinil koncept chudoby abstraktnějším a depersonifikoval ho. Podle ní bylo totiž v 19. století do 80. let přirozenější hovořit o chudých než o chudobě, stejně jako o nezaměstnaných (respektive majících snahu získat zaměstnání) než o nezaměstnanosti. Akcent na osoby implikoval převládající svědčení o osobních příčinách chudoby a předurčoval převládající způsob řešení – osobní charitu. Přenesení důrazu na chudobu jako sociální jev současně přeneslo pozornost z osobních chyb chudých na chyby sociálního mechanismu. Již to dále neměli být individuální do-
nátoři, dobročinné spolky, přátelské společnosti či odbory, ale stát, od koho se řešení problému chudoby (spíše než řešení situace chudých osob) očekávalo.

Boothova kniha „Life and Labour of the People in London“ (Život a práce lidí v Londýně), jejíž první díl vyšel poprvé v roce 1889 a poslední sedmátý v roce 1903, byla založena na statistických údajích (úmrtnost, porodnost, údaje o bydlení, o profesní struktuře atd.) i vy-

Jejich početnost se pokusil stanovit empirickou klasifikací sledovaných domácností, založenou primárně na kritériu charakteru zaměstnaní žitvů těchto domácností a sekundárně na vyšší jejich příjmu. Jako pomocného kritéria bylo použito vyjádření přeplněnosti bytu (dvě a více osob na místnost).

Schéma 2: Boothovo rozdělení společnosti do osmi tříd

- A. Největší třída příležitostných nádeníků, zahalečů a kriminálních živlů (žebřáci, chromíči nezaměstnaní)
- B. Velmi chudí, závislí na příležitostných výdělcích (de facto osoby najímané jen na jeden den)
- C. Osoby s občasnými výděly
- D. Osoby s pravidelnými, ale nízkými výděly
- E. Osoby s pravidelnými standardními výděly
- F. Vyšší dělnická třída
- G. Nižší střední třída
- H. Vyšší střední třída

První čtyři třídy byly chudé nebo velmi chudé a podle něj představovaly asi 31 % populace. Přecházely od deklasovaných až po relativně zaměstnané osoby s nízkými příjmy. První třída se kategorizaci trochu vymyká a představovala to, co se dnes označuje jako pauperizovaní, deklasovaní nebo underclass. Booth je označil i jako „barbařiny“ (jejich podíl v tehdejší londýnské populaci určil asi na 1 %), obdobně jako je Mayhew nazval nomády bloudícími ulicemi Londýna a žitvici se žebrotou nebo odpadky. Větší hrozbu společností ovšem, podle jeho mínění, představovala druhá třída, jejíž podíl v londýnské populaci odhadl asi na 8 %. Její příslušníky označil jako „velmi chudé“, neschopné nezávislé existence a vystavené vysokému riziku pauperizace. Příslušníci této třídy nejen v jeho očích nejsou přísosem společností, ale dávají i špatný příklad ostatním chudým. Ide o příležitostné pracovníky, pracující jen menší část týdne, často jen na časový úvazek. Do třetí třídy Booth zahrmoval z velké části sezónní dělníky a spolu se čtvrtou třídou představovaly obě „chudé“ (celkem asi 22 % populace). Ostatní čtyři třídy se pohybovaly nad hranicí chudoby. I když byly jednotlivé třídy určeny svým výdělkem, jejich definiční charakteristikou byla spíše pravidelnost či nepravidelnost zaměstnání (příjmu) jejich příslušníků. Příčiny chudoby spojoval Booth s nezaměstnaností nebo málo placenou prací (jsou odpovědný za dvě

sledcích terénních šetření.⁷² Její přínos je v zásadě trojí. Přinesla statistická data o výskytu chudých, koncept hranice chudoby („poverty line“) a konečně obsahovala i pokus o popis stratifikace tehdejší londýnské společnosti, založený na konceptech chudoby a hranice chudoby. Koncept hranice chudoby, který Booth použil, byl nepřímý a měl představovat minimální příjem, nutný pro nezbytnou výživu domácnosti. Kvantifikace této hranice byla provedena jako příjem⁷³ mezi 18-21 šilinků týdně. Ti, kdo se pohybovali v tomto intervalu, byli považováni za chudé, ti, kdo vydělávali méně, za velmi chudé. Ve své podstatě to byl relativní koncept chudoby, jak vyplývá z vysvětlení, které sám Booth podal o způsobu zjišťování chudých (Rowntree, 1901:300). Klíčové je jeho konstatování, že za velmi chudé lze označit rodiny, jejichž životní prostředky neumožňují životní standard obvyklý v dané společnosti, a jako chudé rodiny obecně ty, jimž jejich prostředky neumožňují slušný a nezávislý život ve společnosti. Svým způsobem byl Booth i otcem tzv. ekvivalenčních škál, neboť tato hranice chudoby byla stanovena na průměrnou rodinu a Booth si byl vědom toho, že ji ovlivňuje jak velikost, tak i složení rodin.

„Slovem ‚chudý‘ mám v úmyslu popsat ty, kdo mají dostatečný řádný příjem, pokrývající základní potřeby, jak to představuje 18-21 šilinků pro průměrnou rodinu, a slovy ‚velmi chudý‘ ty, kdo z jakýchkoliv důvodů tohoto standardu nedosahují. Chudí jsou ti, jejichž prostředky mohou být dostatečnými, i když jen stěží, pro sporaďný a nezávislý život; velmi chudí jsou ti, jejichž prostředky jsou k tomu, podle obvyklého životního standardu v dané zemi, nedostatečné. Chudí mohou být charakterizováni jako ti, kdo žijí svůj život v boji o životní nezbytnosti, ale uspokojující své potřeby, zatímco velmi chudí žijí ve stavu chronické bídy.“

(Charles Booth: *Life and Labour of the People in London. Chapter Poverty, vol. 1, p. 33*)

Co se týče jeho příspěvku k popisu sociální stratifikace tehdejší společnosti, Booth identifikoval ve společnosti osm společenských tříd.

⁷² Booth nebyl ani jediný, ani první, kdo se v té době empiricky chudobou zabýval. Vedle již uvedeného Engelse se známíme jen o dvou dalších. Ve Francii to byl La. Play (1806–1882) a v Británii pak Henry Mayhew se svoji studií *London Labour and the London Poor* (1861–1862).

⁷³ Jednotkou byly jednotlivé domácnosti (sledovány byly charakter zaměstnání a výděly jejich žitvů i životní podmínky uvnitř domácnosti), které byly rozděleny do společenských tříd.

třetiny chudých), s návyky chudých (lenost, alkoholismus, rozmarinost) a s okolnostmi jejich života (nemoc a početnost rodiny). Převážná část chudoby jde tedy v jeho pojetí na vrub vnějších okolností (zejména nezaměstnanosti a nízkých výdělků). Ve skutečnosti se však do jeho vymezení příčin chudoby promítá tehdy obecně sdílené morálilistické hledisko, neboť příčinou nejvýznamnějších vnějších okolností, neboli nezaměstnanosti i nízkých výdělků, je pro něho především osobní neschopnost. Skutečná příčina chudoby jde ovšem na vrub vnitřní konkurence mezi nejméně třídami.

Seebohm Rowntree (1871–1954)

Rowntree přinesl, co se týče kvantifikace chudoby, analogickou informaci jako Booth. Jeho „Poverty: A Study of Town Life“ (Chudoba: studie života města), založená na terénním šetření z roku 1899 v anglickém Yorku a publikovaná v roce 1901, byla konce konců Boothovou studií inspirována. Význam, který jeho kniha pro studium chudoby má, nekvi ovšem v určené podílu chudých, ale v dalším rozpracování konceptu chudoby. Je to jednak důsledné použití nepřímého měření chudoby a rozdělení společnosti do tříd prostřednictvím příjmů, jednak rozlišení mezi primární a sekundární chudobou. Konec konců i popis životního cyklu chudoby a podmínek života chudých. Chudoba domácnosti byla v prvním plánu zjišťována nikoliv na základě jejich příjmů, ale na základě jejich chování, neboli odlišnosti životního stylu, který posuzoval podle tehdejšího životního standardu. Tak svým přístupem k chudobě anticipoval její relativní pojetí, tak jak je o mnoho let později rozpracoval ve své známé definici Townsend⁷⁴ (1979:31).

Zjišťování počtu osob žijících v chudobě bylo u Rowntreeho poněkud komplikované, vycházelo se z celkového počtu chudých (odlišu-

⁷⁴ Veit-Wilson (1986) upozorňuje, že Rowntree se stal obětí chybných vykáždí – mnoho pozdějších autorů mu totiž naopak vytýkalo vylučné použití konceptu absolutní chudoby. To, že koncept chudoby, který použil Rowntree při svých výzkumech, byl relativní, je zřejmé již z toho, že při jejím posuzování na základě životního stylu muselo být použito jako kritéria nějakého standardu. Tím byl, stejně jako již tomu bylo u Bootha, obvyklý životní standard v zemi“. Je namo ještě poznamenat, že podle mínění Veit-Wilsona (1986) Rowntreeho koncept představoval spíše heuristický nástroj než preskriptivní určení pro účely sociální politiky.

jejich se životním stylem) a od nich se odečetly rodiny žijící v „primární“ chudobě. Primární chudobu představovaly rodiny, jejichž příjmy nebyly dostatečné k uspokojení jejich fyziologických potřeb. Sekundární chudobou Rowntree nazýval stav, kdy příjem rodiny byl dostatečný, ale byl vynakládán nevhodně. Sám Rowntree popsal toto rozdělení rodin žijících v chudobě do těchto dvou skupin následovně:

– Rodiny, jejichž celkové výdělky nepostačují ani pro zajištění minimálních potřeb nutných k udržení jejich fyziologické kondice. Tuto chudobu lze označit jako primární.

– Rodiny, jejichž celkové výdělky by byly k zajištění minimálních potřeb nutných k udržení fyziologické kondice dostatečné, ale nejsou, neboť byly pohlceny jinými výdaji – bez ohledu na to, zda byly vynaloženy užitečně či namotraně.

(B. Seebohm Rowntree: *Poverty: A Study of Town Life, 1901, p. viii*)

Hlavní příčinou primární chudoby byly nízké výdělky (asi z 52 %), dále mnoho dětí (asi z 22 %), smrt živitele rodiny (asi z 16 %), nemoc nebo stáří (asi z 5 %) a nakonec nepravidelnost práce nebo nezaměstnanost živitele rodiny (asi z 5 %). Hlavní příčinou sekundární chudoby bylo to, že část (dostačujícího) příjmu byla utracena za zbytečné věci. Zejména na alkohol, na ukojení sázkářské vášně⁷⁵ a karty. Popřípadě byl sice příjem vynaložen za věci nezbytné, ale nevhodným způsobem. K příčinám sekundární chudoby tedy patřily rozmarinost, neřest, neschopnost hospodařit s příjmy, ale také nepředvídané výdaje (např. v nemoci), nepravidelnost příjmu.

Ze svých dat Rowntree odvodil, že ve sledovaném Yorku žije 30 % chudých domácností, přičemž z 10 % jde o primární chudobu (bylo to odvozeno z jejich příjmů a výdajů⁷⁶) a v cca 20 % o sekundární chudobu. Ale i v pojetí sekundární chudoby se Rowntree od konvenčního myšlení odlišuje. Domyslíme-li tehdejší konvenční pohled, pak sekundární (neboť je následkem rozmarinosti) je všechna chudoba.

⁷⁵ Pokud si vzpomene, jsou tyto typy plasricky popsány i v krásné literatuře. Např. Zolův *Zabiják* (alkoholismus). I v české literatuře najdeme podobné odkazy na měšťany, kteří nadměrnými sázkami v lotyřece přišli o své jmění a skončili v chudobnici (namátkou jen Počádkovo *Okresní město*).

⁷⁶ Na nezbytných výdajích se podílely zejména jídlo, nájemné a domácí výdaje (oblečení, osvětlení a vytápění bytu). Rowntree si je ovšem vědom odlišnosti mezi „vědecky“ konstruovanou hranicí chudoby jako minimální úrovní příjmu, který

Podle Rowntreeho ovšem to není jen marmotratnost a holdování neřestem (moralistická představa, že chudí utráťí prostředky na svou výživu za alkohol a tabák), co vrhá i rodiny s dostačujícími příjmy do chudoby. Mohou je tam totiž dostat i mnohé „legitimní výdaje“ (například náklady na léčení delší nemoci ap.). Rowntree píše:

„Ačkoliv hovoříme o jednání chudých jako o přičině vysvětlující sekundární chudobu, nesmíme zapomínat, že je často výsledkem nepřímých podmínek, v nichž žije velká část pracujících.“

(B. Seebohm Rowntree: *Poverty: A Study of Town Life, 1901, p. 145*)

Rowntree se do Yorku vrací v 30. letech (empirické šetření z roku 1936, publikované v roce 1941). Jeho metoda je tehdy poněkud odlišná od původní. Není již založena na pozorovateli, ale představuje klasický survey (výzkum veřejného mínění). V něm byly podrobeny zkoumání rodinné rozpočty domácností „pracujících tříd“ (zahrnuty byly rodiny s příjmem nižším než 250 liber ročně – spíše než odkazem na příslušnost k určité sociální třídě nebo k povolání byl výběr respondentů určen výší jejich příjmů a zahrnul tedy i některé z domácností početných jinak k nižší střední třídě). Význam tohoto druhého Rowntreeho pokusu spočívá zejména v rozpracování konceptu „adekvátní životní úroveň“ a v přihlídnutí k řadě faktorů mimo vlastní příjem, jako jsou bytové podmínky, zdraví, výchova, aktivity volného času. Tak se přiblížil pozdějším pokusům o měření chudoby skrze deprivaci.

umožňuje uspokojit fyziologické potřeby člověka (to představuje obsah jeho „primary poverty line“), a hranici určující průměrný standard života adekvátní nejen uspokojení fyziologických potřeb. Anticipuje tak pozdější rozlišování mezi hranicemi chudoby, které slouží jejímu poznání, a hranicemi chudoby sloužícími její administraci (politicky určenými nejen na základě potřeb chudých, ale i na základě vymezení rozsahu pomoci chudým, který je ochoten zbytek společnosti financovat).

KONCEPTY CHUDOBY

Neexistuje „správná“ či „vědecká“ definice chudoby, o níž by se došlo obecného konsensu, stejně jako neexistuje jediný obecně přijatý způsob jejího měření. Friedmann (1996) konstatuje, že dnes existují přinejmenším čtyři diskursy chudoby: byrokratický, moralistický, akademický a diskurs samotných chudých (a sociálních aktivistů). *Byrokratický diskurs* je především o určení hranice chudoby (prostřednictvím příjmů a nepřímých kritérií). Pohyb této hranice určuje nejen, kdo bude oprávněn dostávat dávky sociální pomoci, ale i počet chudých. V byrokratické řeči se hovoří o domácnostech s nízkými příjmy, o absolurní či relativní chudobě. *Moralistický diskurs* je o tom, v jakém vztahu jsou chudí vůči vlastní chudobě. V řeči moralistů se hovoří o blahostavných, strádajících, pracujících, účtyhodných (deserving) chudých, dobrovolně chudých, nebezpečně trídě či lidových masách, eventuálně pauperch a underclass neboli deklasovaných. *Akademický diskurs* chápe chudobu spíše jako důsledek společenských mechanismů než jako charakteristik chudých, v marxistickém kontextu jde zejména o vyloučení z podílu na nadhodnotě, v nemarxistickém je to otázka vztahu chudých k občanské společnosti a otázka jejich participace na aktivitách této společnosti. Pro akademický diskurs jsou charakteristické pojmy strukturální chudoba, vyloučení, marginalizace, vykořisťování, diskurs chudých je založen na pocitu bezmocnosti. *Diskurs samotných chudých* je především o vlastní bezmocnosti a způsobech, jak ji překonat. Tato bezmocnost má přinejmenším tři dimenze: 1. sociální, neboli relativně nevhodný přístup k prostředkům produkce vlastní existence; 2. politickou, neboli chybějící politický vliv; 3. psychologickou, neboli internalizaci pocitu vlastní méněcennosti a podřizování se autoritě.

Proč se většina společností snaží chudobu pojmenovat a vymezit obsah tohoto pojmu: určit, co to je být chudý, respektive kdo je chudý? Definice chudoby slouží dvěma základním účelům: Dovoluje měřit rozsah chudoby ve společnosti⁷⁷ a určuje rozsah oprávnění chudých vůči sociálnímu státu. S definicí a měřením chudoby je stejná potíž jako s definicemi a měřeními řady jiných sociálních fenoménů. Tyto de-

⁷⁷ Jak ještě uvidíme, zároveň sama tento rozsah ovlivňuje, neboť rozhoduje o tom, kdo bude mezi chudé ještě zařazen a kdo již ne. Změna počtu chudých ve společnosti nemusí být dána jen změnou životních podmínek, ale i změnou definice chudoby, respektive změnou kritérií, podle kterých společnost chudobu posuzuje a na